

Використані джерела та література:

1. Changing Britain for good: Liberal Democrat election manifesto, 1992. URL: <http://www.libdemmanifesto.com/1992/1992-liberal-manifesto.shtml>
2. Make the difference: The Liberal Democrat Manifesto 1997. URL: <http://www.libdemmanifesto.com/1997/1997-liberal-manifesto.shtml>
3. Freedom, Justice, Honesty: Liberal Democrat 2001 General Election Manifesto. URL: <http://www.libdemmanifesto.com/2001/2001-liberal-manifesto.shtml>
4. The Real Alternative: Liberal Democrat 2005 General Election Manifesto. Liberal Democrat Publications, 2005. 20 p.
5. Liberal Democrat Party. Change That Works for you: Liberal Democrat Manifesto 2010. Liberal Democrat Publications, 2010. 109 p.

І.І. Мудрієвська

к.і.н., старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

**ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ
ПАМ'ЯТІ В ЕСТОНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ
НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

Досліджено ключові аспекти діяльності провідних естонських інституцій, що працюють у сфері реалізації політики історичної пам'яті. Доведено, що установи відповідного профілю займаються вивченням скоєних тоталітарними режимами злочинів та порушень прав людини на території Естонії, а також аналізом тоталітарних ідеологій, які призвели до становлення таких режимів. Акцентовано на інформаційній діяльності інституцій, що здійснюється з метою донесення результатів досліджень до суспільства.

Ключові слова: *Естонська Республіка, політика пам'яті, інституції, тоталітарний режим, злочин.*

***The Institutional Dimension of the Implementation of the
Politics of Memory in the Republic of Estonia at the End of the
20th – Beginning of the 21th***

The key aspects of the activities of the leading Estonian institutions working in the field of implementation of the politics of memory are studied. It is noted that institutions of the correspondent profile are studied the crimes committed by totalitarian regimes and violations of human rights on the territory of Estonia, as well as the analysis of totalitarian ideologies that led to the formation of such regimes. It is emphasized on the information activities of institutions, which are carried out with the aim of reporting the research results to society.

Key words: *the Republic of Estonia, politics of memory, institutions, totalitarian regime, crime.*

Існує міцний взаємозв'язок між історичною пам'яттю суспільства та моделями національної поведінки. Серед досліджень політики пам'яті різних країн світу особливий інтерес, враховуючи нагальні потреби України, викликає дослідження політики пам'яті в Естонській Республіці. Пострадянська країна, що перебувала в умовах демократичного транзиту та декомунізації, Естонія стала прикладом успішних реформ, що дозволили їй досить швидко стати членом ЄС та НАТО. Естонська Республіка продемонструвала рішучість та результативність у реалізації політики дерадянізації та розриві з тоталітарним минулим. Саме в цій країні у 1990-х рр. почала формуватися зважена й науково обґрунтована політика історичної пам'яті, формування колективної пам'яті з наголосом на естонській ідентичності. Створення профільних комісій та установ, що досліджують злочини тоталітарних режимів на території Естонії (радянського 1940–1941 рр. та з 1944 р., нацистського 1941–1944 рр.), видання та донесення до громадськості результатів їх роботи, реалізація програм наукової співпраці фахівців гуманітарного профілю, розробка підручників історії стали важливими кроками на шляху до подо-

лання тоталітарного спадку. Варто відмітити те, що в Естонії не було і немає місця для компромісів, які можуть поставити під загрозу національні інтереси держави. Це стосувалося вирішення історичних, мовних питань і теми отримання естонського громадянства.

Метою дослідження є спроба стисло висвітлити ключові аспекти діяльності провідних естонських інституцій, що працюють у сфері реалізації політики історичної пам'яті.

Естонія відновила державну незалежність 20 серпня 1991 р., після «Співочої революції» та розпаду СРСР. Таким чином, після відновлення незалежності Естонська Республіка не будувала державу з початку, а проголосила себе правонаступницею Естонії, незалежність якої була проголошена 24 лютого 1918 р. Однак відповідно до таємного протоколу пакту Молотова–Ріббентропа 1939 р. відбувся розподіл балтійських земель між СРСР та Німеччиною, в результаті якого Естонія втратила свою державну незалежність і 1940 р. примусово приєднана до СРСР [1, с. 36].

Для вірного розуміння подій та процесів, які відбувалися в Естонії, слід мати на увазі, що на відміну від переважної більшості країн, в яких встановлено комуністичні чи фашистські тоталітарні режими, в Естонії ці режими були не «своїми», а окупаційними, нав'язаними відповідно до угод між великими державами. Естонський народ вважав окупаційні режими чужими і чинив їм опір [2, с. 1].

Після ліквідації окупаційного режиму і відновлення незалежності, в Естонії були відновлені конституційний порядок та державні структури, відбулася зміна політичної еліти внаслідок вільних виборів. Створена нова законодавча база та економічна система, розпочалася розбудова засад громадянського суспільства з діючими демократичними свободами та порядком. Успіх державної Естонії зумовлений повною відмовою від залишків системи СРСР.

Історичну пам'ять Естонії, як і інших країн Балтії, не спромоглася викривити радянська пропаганда. Досвід існування

незалежної держави суспільство сприймало крізь призму історичної пам'яті – ідеалізацією дорадянського періоду власної історії. Період радянської окупації мав трагічні наслідки.

Естонія на державному рівні зберігає пам'ять про радянські репресії. Значна увага приділяється пошуку місць, де знаходилися концтабори, могили репресованих, вшануванню пам'яті загиблих естонців.

14 червня країни Балтії спільно відзначають День пам'яті жертв комуністичних репресій, яких зазнала більшість балтійських родин.

Дослідженню окупаційних періодів та злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів в Естонії, поширенню інформації про них приділена велика увага як з боку держави, так і громадських установ, починаючи з 1990-х рр. У цьому контексті варто відмітити діяльність Естонської міжнародної комісії з розслідування злочинів проти людства Естонського інституту історичної пам'яті. Опубліковано низку звітів, наукових праць, сформовано велику кількість спеціалізованих виставок, проводиться просвітницька робота з підвищення обізнаності у суспільстві щодо відповідної тематики. Діють Музей окупацій та свободи Vabamu, Меморіал жертвам комунізму, також заплановано відкриття Міжнародного музею жертв комунізму.

У 1992 р. парламент створив Державну комісію з розслідування злочинів окупаційних режимів. Кінцевою метою цих розслідувань є видання «Білої книги» – наукового огляду збитків, завданих естонському народові у період радянської й нацистської окупацій [2, с. 14–15].

З 1998 р. дослідженням міжнародних злочинів та порушення прав людини, вчинених тоталітарними режимами в Естонії, а також ідеологій, які породили такі режими, займається Естонський інститут історичної пам'яті. 2008 р. з ініціативи президента Естонії Т. Х. Ільвеса відбулося становлення Естонського інституту історичної пам'яті, як самостійної інсти-

туції. Метою Установи було визначено надання громадянам Естонії всебічних та об'єктивних знань про права людини в Естонії під час радянської окупації [3].

За своєю структурою Естонський інститут історичної пам'яті був схожий на Естонську міжнародну комісію з розслідування злочинів проти людства, також відому як Комісія Макса Якобсона, засновану президентом Леннартом Мері в 1998 р., що розслідувала злочини проти людства, скоєні в Естонії під час німецької та радянської окупацій, на основі визначень геноциду, злочинів проти людяності та військових злочинів Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. Комісія Макса Якобсона не є судовим органом. Мета історичного розслідування Комісії полягала у з'ясуванні злочинів, що були скоєні та їх історичного походження [3].

З розслідування злочинів проти людства Комісією було опубліковано три звіти: «Радянська окупація в Естонії 1940–1941» (2004); «Німецька окупація в Естонії 1941–1944» (2001); «Радянська окупація в Естонії з 1944 року» (2008). Дослідження, які лягли в основу звітів Комісії, опубліковані у формі двох книг: «Естонія 1940–1945. Звіти Естонської міжнародної комісії з розслідування злочинів проти людства» (Таллінн, 2006), «Естонія з 1944 р. Доповіді Естонської міжнародної комісії з розслідування злочинів проти людства» (Таллінн, 2009) [3].

Комісія Макса Якобсона, досягла своєї мети, завершила роботу і припинила свою діяльність у грудні 2008 р. [3].

Естонський інститут історичної пам'яті продовжує роботу вище зазначеної Комісії з дослідження радянської доби в історії Естонії. Однак дослідження Естонського інституту історичної пам'яті виходять за рамки досліджень Естонської міжнародної комісії з розслідування злочинів проти людства, оскільки Установа також збирає дані щодо порушень прав людини, вчинених під час радянської окупації, які за юридичним визначенням не є злочинами проти людяності. З ог-

ляду на це Естонський інститут історичної пам'яті обрав Загальну декларацію прав людини, ухвалену ООН у 1948 р., як правову основу для свого історичного дослідження. Інститут детально вивчає життя за радянських часів, організовує збір спогадів, щоб точно та без ідеологічних упереджень визначити, як саме і якою мірою порушувалися права людини в Естонії. Зусиллями співробітників Інституту видано низку наукових праць на відповідну тематику [3].

У 2017 р. Інститут об'єднався з фондом Unitas (заснований 2008 р., попередня назва – Фонд розслідування комуністичних злочинів) у нову організацію, яка поєднає наукові дослідження антилюдських режимів (раніше відповідав Естонський інститут історичної пам'яті) з підвищенням обізнаності у суспільстві (раніше відповідав фонд Unitas). Нова організація продовжує називатися Естонський інститут історичної пам'яті [3].

В Естонії створений Меморіал жертвам комунізму, присвячений усьому естонському народу, який постраждав від терору Радянського Союзу. Меморіал складається з двох частин – місця з іменними табличками жертв (Подорож) і символічного Домашнього саду з інформативними текстами та локаційними каменями, що позначають місця терору. Частиною Меморіалу є пам'ятник естонським військовим офіцерам, які стали жертвами комуністичного терору. Імена понад 22 тис. осіб, які так і не повернулися додому, виписані на табличках з іменами Подорожі, символізуючи нещадну силу тоталітарної системи. Невід'ємною частиною меморіалу є електронна база даних, якою керує Естонський інститут історичної пам'яті та оновлює її відповідно до результатів досліджень [3].

Важливою інституцією реалізації політики пам'яті в Естонії є Музей окупацій та свободи Vabamu. Завдяки Фонду Кіслера-Рітсо з кінця 1990-х рр. розпочалося будівництво музею в Таллінні (відкриття відбулося у 2003 р.). Патронат над створенням установи взяв президент Естонської Республіки (1992–2001) Леннарт Мері. Ще на початку 1990-х рр. ініціа-

тори створення установи звернулися до співвітчизників у республіці та за її межами з проханням про надання свідчень, історичних світлин, відео, артефактів-свідків епохи, а також фінансової підтримки. Мета музею полягає в тому, щоб не лише ознайомити з новітньою історією народу Естонії від часів окупації до незалежності, але й надихнути відвідувачів замислитися над цінністю свободи, необхідністю дотримання справедливості. Експозиції музею присвячені окупаційним періодам історії Естонії у 1940–1991 рр. У своїй роботі зі збирання колекцій музей Vabamu фокусується на чотирьох основних напрямках: окупація, опір, відновлення та свобода [4].

Музейна колекція нараховує близько 40 тис. експонатів. За роки існування музею тисячі людей розповіли свої історії та пожертвували цінні предмети. До колекції увійшли рідкісні, написані в Сибіру на бересті листи та записники, предмети, виготовлені в таборах ГУЛАГу, експонати з діяльності руху опору в Естонії [4].

Музей займається організацією виставок. Однією з останніх стала інтерактивна пересувна виставка «Естонія знову набула незалежності: 30 років свободи та відповідальності», присвячена Естонії, демократії та свободі. Виставку створено (2021) до річниці відновлення незалежності країни. Жителі 15 міст Естонії мали можливість її відвідати. Мета Vabamu – за допомогою таких заходів нагадати, що свобода і демократія не є чимось само собою зрозумілим. Внесок кожної людини у побудову та підтримку незалежної демократії дуже важливий [4].

У контексті вивчення представленої теми дослідження заслуговує на увагу Міжнародний музей пам'яті жертв комунізму – перший у світі музей, який докладно спеціалізується на вивченні (глобальний огляд) злочинів комуністичних режимів. Музей покликаний допомогти науковій та освітній діяльності міжнародного рівня в цій галузі та гарантувати, щоб людиноненависницька сутність комуністичних режимів та

ідеологій не прийшла в забуття. Керований Естонським інститутом історичної пам'яті музей разом із науковим центром розташовуватиметься у Таллінні. Його підтримують як Естонська держава, так і провідні установи у сфері пам'яті в Європі та за її межами [5].

Музей заплановано створити у комплексі будівель колишньої Батарейної в'язниці (Таллін), яку упродовж ХХ ст. використовували як радянський, так і нацистський режими. Батарейна в'язниця – найсильніший символ радянського політичного терору, водночас вона є монументальним місцем пам'яті міжнародного значення, що допомагає зрозуміти людиноненависницьку сутність тоталітарних режимів. Поряд з тюремною історією, Батарей є унікальною в регіоні Балтії і Скандинавії збереженою оборонною спорудою, а також найбільшим в Естонії комплексом будівель у стилі класицизму, основна частина якого з 1997 р. перебуває на обліку як пам'ятка культури. Саме за початковою функцією – розміщення гармат в оборонній споруді – Батарей (фр. та нім. *batterie*) набула свою назву. Музей заплановано створити у східній частині комплексу Батарейної в'язниці площею близько 5 тис. кв. м, де збереглися справжні тюремні камери, розстрільна камера, коридори, тюремний двір із простором для прогулянок ув'язнених та багато інших елементів терору. Музей та науковий центр утворюють міжнародну коаліцію, до якої увійдуть відповідні регіональні та міжнародні установи, дослідники та експерти, які працюють у сфері історичної пам'яті [5].

Ідея створити музей у Батарейній в'язниці вперше прозвучала 1989 р. у громадській комісії при Естонському фонді культури. Про ініціативу створення музею та наукового центру, що діє при ньому, було оголошено на міжнародній конференції (23 серпня 2017 р.) у Таллінні в Загальноєвропейський день пам'яті жертв тоталітарних та авторитарних режимів. Під час конференції представники восьми європейських держав ухвалили спільну заяву щодо формування між-

народної установи для вивчення злочинів комунізму та вирішили скликати відповідну експертну групу.

Рішення про будівництво музею було ухвалене урядом Естонії 26 квітня 2018 р. Відкриття музею заплановано на 2026 р. Естонський інститут історичної пам'яті в останні роки займався тимчасовою експозицією «Комунізм – це в'язниця» в Батарейі, одночасно працював над підготовкою будівництва музею [5].

Таким чином, провідні естонські інституції, що пов'язані із політикою пам'яті в країні, досліджують злочини, скоєні тоталітарними режимами, порушення прав людини, а також тоталітарні ідеології, що призвели до становлення таких режимів на території Естонії. За допомогою власної дослідницької та інформаційної діяльності беруть участь у боротьбі з людиноненависницькими режимами у XXI ст.

Використані джерела та література:

1. Орлова Т.В. Культурно-історичні передумови формування зовнішньої політики сучасної Естонії. *Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору: зб. наук. праць / за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 32–43.*
2. Ааду Ооль. Эстония под оккупацией тоталитарного режима и восстановление открытого общества. URL: https://www.human-rightsestonia.ee/wp/wp-content/uploads/2012/06/est_rus_occup.pdf
3. Estonian Institute of Historical Memory. URL: <https://mnemosyne.ee/en>
4. Vabamu Museum of Occupations and Freedom. URL: <https://www.vabamu.ee/en>
5. International Museum for the Victims of Communism. URL: <https://patareiprison.org/en/>